

Стаття надійшла до редакції 14.08.14

Ю.М. Дацько, канд.філол., наук, доц.
Львов. нац. ун-т імени Івана Франко, Львов

РОЛЬ НАГЛЯДНОСТИ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ ИНОЯЗЫЧНОГО ОБЩЕНИЯ

Статья рассматривает употребление наглядности на занятиях иностранного языка для решения коммуникативных заданий.

Ключевые слова: *наглядность, мотивация, психологические особенности, ситуативное и контекстное говорение, коммуникативные задания.*

Yu.M. Datsko, associate professor
Ivan Franko Lviv national university

THE ROLE OF VISUAL AIDS IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION

The article deals with the use of visual aids in communicative tasks at the foreign language classes.

Key words: *visual aids, motivation, psychological peculiarities, situational and context speaking, communicative tasks.*

УДК 811.161.2'367.633'15/16'

О. Гайда, здобувач

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, Львів

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИЙМЕННИКА О В ТЕКСТАХ XVI–XVII СТОЛІТТЯ (на матеріалі документів Львівського Ставропігійського братства)

У статті розглянуто семантичну структуру прийменника о в українській мові XVI – першої половини XVII ст. З'ясовано, що граматисти відносять досліджувану мовну одиницю до класу непохідних прийменників та вказують на її широку функціональність і сполучуваність зі знахідним та місцевим відмінками.

Ключові слова: *прийменник, семантична структура, семантичні відношення, граматики, пам'ятки української мови.*

Прийменник о у документах Львівського Ставропігійського братства (далі ЛСБ) вживається зі знахідним та місцевим відмінками. Загалом у текстах виявлено 250 випадків його використання. Також фіксуємо мовну одиницю о, яка okazіонально належить до

© О. Гайда, 2014

сполучників: Але до скл(т)кш длає зависти и ненави(с)ти w(т) вселґкаваго діавола w w(т) злы(х) пріателєй сґсґдо(в) свои(х) w(т) котори(х) зневоленє стисненє, спволоченє знищенє задво(р)ны(х) И сеймовы(х) пра(в) те(р)пачи При(и)ти и речіи На свѣ(т) досконале Показа(т) трґ(д)но могґ(т) (Львів, 1609 ЛСБ 422 (2)).

Аналіз контекстів дає підставу стверджувати, що найбільш поширеними смисловими відношеннями у текстах ЛСБ є об'єктні. Прийменник о вказує переважно на об'єкт, який конкретизує дію, виражену головним словом. Зі знахідним відмінком, виражаючи об'єктні відношення (59), прийменник о вживається зі словами-назвами адміністративних і юридичних понять (у значенні 'про (що, кого)'; 'з приводу (кого, чого)'): w во(л)ности рґские [...] знамение ходило (Львів, 1599 ЛСБ 1043, 1), з пнґо(м) Афє(н)диком(м) w мє(м)брановую су(м)мґ [...] зачавши (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4). Також у значенні 'за (що, кого)': зневагу брати(и) з шґми w тоє чинити (Львів, 1633 ЛСБ 1043, 35), стрыхаро(ви) ка(м)пґновы цєголнн взгледомґ рады [даню] w склепни(к) 9 (Львів, 1627 ЛСБ 1051, 3 зв.).

В окрему смислову групу у рамках об'єктних відношень можна віднести конструкції з прийменником о, де він вживається із словами на позначення мисленнєво-мовленнєвих процесів та психічних станів (у значенні 'про (що)'): братиє ... иноковѣ пытали w причину (Львів, 1634 ЛСБ 1043, 40 зв.), всегда w ва(с) поминаючи (Кричів, 1600 ЛСБ 352, 1), на(м) w вась росповѣвши (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1). У цьому ж значенні конструкція з прийменником о може відповідати сучасній безприйменниковій конструкції зі знахідним відмінком: w что пи(л)не ва(ш) мл(с)ти жедає(м) (Сучава, 1598 ЛСБ 320, 1 зв.).

Одиничним є випадок, коли прийменник о вживається зі словами, які мають значення 'захищати, обороняти, відстоювати (кого, що)'. Таку давню конструкцію можна замінити прийменниками про, за: мл(с)тывы(и) бґ, має(т) печґ w вась (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1). Або ж сучасною безприйменниковою конструкцією зі знахідним відмінком: конґтровє(р) тґємо, з народо(м) По(л)ски(м) ѿ ровную во(л)ность (Львів, 1609 ЛСБ 421, 1).

Зі словами на позначення адміністративних і юридичних понять прийменник о виражає ще й означальні відношення (11): ска(р)га [...] w слова непочтивыє по(д) паны(и) всчо(р) мовачіє люде(м) почтивы(м) (Львів, 1638 ЛСБ 1043, 51), Права ѿ котрое Прє(д) Єго Королєвською мл(с)тю конґтровє(р)тґємо (Львів, 1609 ЛСБ 421, 1). Варто додати, що прийменник о у таких відношеннях часто може вказувати на явище, зміст якого конкретизується цілим реченням, або ж повторюватися перед уточнювальним членом речення: прето братиє лґмґнґю(т) тую справґ ... до пришлоє схадзки [...] w зґвалтованє мцґа стґого (Львів, 1633 ЛСБ 1043, 35), припоминає(ш) тм(с) w манасты(р) ґнє(в)ски(и) w которы(и) жадалє(м) твою м(с) абы в нє(м) рє(д) веде(н) бы(л) (Кореличі, 1593 ЛСБ 246, 1).

Прийменник о зі знахідним відмінком у текстах ЛСБ може виражати причинові відношення (8): позваны(и) будґчи w многие и вс(ли)киє кры(в)ды (Новгородок, 1595 ЛСБ 276, 1), Ска(р)жилиса [...] Івань бґлдага и никифо(р) Сага(и)дачникѣ w слова неґчтивыє (Львів, 1601 ЛСБ 1043, 5), ґска(р)жалґсьє [...] Касиє(н) Сахнови(ч) на Івана бґлдагґ w зелживость (Львів, 1601 ЛСБ 1043, 5 зв.). Тогочасна конструкція зі значенням причини прийменник о + знахідний відмінок іменника відповідає сучасним прийменникам за, через + знахідний відмінок іменника.

У текстах ЛСБ прийменник о зі знахідним відмінком виражає ще відношення мети, переважно у таких випадках головним є дієслово старатися (6): ꙗкобы(м)са w него по(с)

У групі об'єктних відношень з місцевим відмінком прийменник о також уживається при означенні об'єкта як сфери вияву діяльності із займенником (6): w ce(м) едино(м) до(с)тои(н) дабы(с)мо емѣ послѣжили (Львів, 1607 ЛСБ 408, 1), всѣхъ помененьхъ винахъ [...] справитиса стануль конє(ч)нє (Вільно, 1594 ЛСБ 251, 2), ѿбличение(м) ѿбличиши ближнего своего и не при(и)меши w то(м) грѣха (Перемишль, 1592 ЛСБ 399).

Конструкції з прийменником о, які виражають означальні відношення (21) з місцевим відмінком, у текстах ЛСБ є одностипними. Основними іменниками, з якими сполучається досліджувана нами одиниця, є Христос та Господь. У такому випадку прийменник о уживається для означення стану, в якому перебуває особа: мы ѿбогие и w(т) всѣхъ меншиє w xp(с)тѣ бра(т)ство це(р)ко(в)ное (Львів, 1596 ЛСБ 301, 1), прошѣ ва(с) всѣ(х) є(ж) w xp(с)тѣ при(и)ти (Львів, 1607 ЛСБ 408, 1), ва(с) w xp(с)тѣ именѹющи(х)сѧ, писа(н)ми своими вѣд(и)л(л) (Львів, 1607 ЛСБ 408, 1), Во(з)любле(н)номѣ w хѣ́ брату нашему Пнѣ Василю Леоновичу [...] w(т)дати належить (Львів, 1642 ЛСБ 359, 2 зв.), [И(н)стру(к)циѧ] Сослѣжителе(м) И братіамъ w г(с)дѣ возлюбле(н)ны(м) (Львів, 1609 ЛСБ 422 (2), w(т)даль П. Павель Лавришевич сумѣ данѹю єму w(т) небожика ... спо(л)брата w хѣ́ любимаго пана миколаѣ добра(н)ского (Львів, 1634 ЛСБ 1043, 38). Часто така конструкція є частиною звертання або використовується для означення особи, яка є автором певного повідомлення чи листа: Панове еже w хѣ́ бра(т)ство лиw(в)скаго града (Сучава, 1598 ЛСБ 320, 1), w хѣ́ мно(г) рачите(л)наѣ се(ст)ра и послѣшница та(т)ѧна боговити(л)на мали(н)ска (Верб, 1606 ЛСБ 407, 1). У такому значенні прийменник о є синонімічним до прийменника в з місцевим відмінком.

У текстах ЛСБ прийменник о виражає з місцевим відмінком відношення мети (4), проте вони є не частотними: трѣды [...] w w(т)правѣ ихъ даремъными не были (Львів, 1610 ЛСБ 427, 1), посла(н)ци наши w милостинѣ тамъ бывали (Львів, 1610 ЛСБ 427, 1). Прийменник о у цьому значенні відвідає прийменникам для (зі знахідним відмінком) та з приводу (з родовим відмінком).

У текстах ЛСБ XVI–XVII ст. виявлено лише чотири випадки вживання прийменника о у часовому значенні. Цікаво, що у сучасній українській літературній мові прийменник о переважно виражає саме часові відношення з місцевим відмінком, а саме: вказує на точне або приблизне означення години, коли відбувається дія (о першій годині обід) чи зі знахідним та місцевим відмінком вказує на означення приблизних часових меж певної дії (бачу я себе о тій порі) [1 (5: 460-461)]. Усі інші часові значення, а також об'єктні, кількісні, означальні, просторові відношення є або застарілими, або діалектними [1 (5: 460-461)]. У текстах ЛСБ прийменник о, виражаючи часові відношення, уживається на означення відрізка часу, коли відбувається дія (з назвами релігійних свят): давати за поминание прѣставлшы(х) сѧ. Золоты(и) w ро(ж)твѣ хвѣ́ (Львів, 1602 ЛСБ 369), за ро(к) котры(и) w ннѣ́шнє(м) стѣо(м) мѣхалѣ скончи(т) чиншѣ даль злw(т) 35 (Львів, 1631 ЛСБ 1052, 2), Рее(стр) приходw(в) и ро(з)ходw(в) це(р)кви ѿспенїа свѣ́га бц(д)а во лвоє рокѣ 1630 в не(длю) w мвроносица(х) зачаты(и) (Львів, 1630 ЛСБ 1052 тит. арк.). Один раз фіксуємо випадок, коли прийменник о вказує на певну годину, коли відбувається дія: w годинѣ 4 в ночь гро(м) срого(и) ѿдарыл (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4 зв.).

З місцевим відмінком прийменник о виражає також причинові відношення (2): позва(н) бы(л) w все(м) мешчаны лво(в)скими ко свѣ́те(и)шому все(л)є(н)скому патріа(р)се (Вільно, 1594 ЛСБ 251, 1).

«Словник Староукраїнської мови XIV–XV століть» теж фіксує прийменник *о* у тих значеннях, які були вказані вище [2 (2: 63-64)]. Проте у текстах ЛСБ ми виявили і додаткові семантичні відношення, яких немає у словнику. Це відношення мети, просторові відношення зі знахідним відмінком, а також причинові та часові відношення з місцевим відмінком. За одинадцятитомним «Словником української мови», активно вживаними є лише два часових значення прийменника *о*, усі інші значення та семантичні відношення – застарілі або діалектні. Джерельна база «Словника Староукраїнської мови XIV–XV століть» широка, тому вважаємо, що інформацію про значення та сполучуваність прийменника є повною.

У більшості давніх граматик окреслено лише частково семантику прийменника *о*, автори або вказують на окремі значення прийменника, або лише наводять приклади, з яких можна робити певні висновки. Автори сучасних граматик та мовознавчих праць детальніше розглядають прийменник як частину мови загалом та сполучуваність, семантику таких мовних одиниць зокрема.

Автори як давніх, так і сучасних граматик вказують на те, що прийменник *о* вживається зі знахідним та місцевим відмінками [3; 4: 138; 5: 69; 6: 321; 7: 51; 8: 168; 9: 211; 10: 492; 11: 200; 12: 276; 13: 407; 14: 329].

М. Смотрицький зазначає, що досліджувана одиниця з місцевим відмінком означає стан, зі знахідним – рух, а також вживається замість прийменника *во* зі знахідним відмінком: возвеселися праведникъ ѿ Г(с)дѣ. Прийменник *об* подається як варіант *о* [3].

М. Лучкай вважає, що прийменник *о* вживається з місцевим відмінком як синонім до прийменника *про*, а зі знахідним відмінком варто вживати варіантний прийменник *об* [15: 122-124].

Г. Шашкевич зазначає, що прийменник *о* разом зі знахідним відмінком може виражати об'єктні відношення, а саме означати предмет за допомогою якого відбувається дія: розбивь собѣ голову о камень, або предмет, з яким що-небудь стикається, зближується і т.ін. під час руху: кинь каменемъ о землю, а з місцевим відмінком вказувати на предмет, який є об'єктом чийх-небудь розмов: О комъ говориш? О братѣ [4: 32].

М. Груньський зауважує, що у значенні прийменника *о* часто вживається прийменник *про*: про кого балакаете – о комъ говорите [с. 35].

В. Сімович вказує на об'єктні і часові відношення: *о* мур головою ударилаься, *о* Петрі, як будуть бистрії ріки замерзати [6: 321].

Автори «Короткої граматики української літературної мови» М. Угрин-Безгрішний, А. Лотоцький сформували у кінці праці словник неправильних висловів української мови. У ньому є чимало конструкцій з прийменником *о*: *о* великім розумі люди – треба люди з великим розумом; *о* чотирьох ногах стіл (пол.) – треба стіл з чотирма ногами; *о* два кроки віддалений – треба на два кроки, два кроки; *о* кімось, *о* кімось говорити, знати, думати (пол.) – треба говорити, знати, думати про когось, про щось [7: 100]. Це 1936 рік виходу граматики. Форми вважаються неправильними, хоча у СУМ 14-15 ст. та текстах ЛСБ фіксуємо деякі зі значень конструкцій, які тут подані як ненормативні.

О. Синявський у праці «Норми української літературної мови» (1941) зауважує, що прийменник *о* функціонує з обмеженою застосуванням. З місцевим відмінком він означає час: *об* обідній перерві, *о* п'ятій годині. Зі знахідним відмінком у цьому значенні він теж вживається, про це західноукраїнський «провінціалізм»: *о* сю пору, *о* той час. При

дієсловах ударитись, стукнутись, битись, розбитись, обпертись прийменник *о* вказує на означення об'єкта дій: розбитись об камінь [8: 168], при дієсловах типу говорити, журитися, турбуватися, знати вживається замість звичайних конструкцій з *про*, *за*. Також автор додає, що частіше такі конструкції трапляються в старіших творах народної творчості, а не в живій мові: турбуватися *о* пригоді, благи́ти *о* смерті [8: 169].

П. Ковалів зазначає, що зі знахідним відмінком прийменник *о* означає об'єкт, на який натрапляє дія в своєму русі: об камінь розбився, спіткнувся об поріг, вдарився об одвірок, а з місцевим означає час: *о* п'ятій годину, та те саме, що й прийменник *про*, вживаний з іменником у знахідному: не турбуйся *о* своїй пригоді [9: 211].

Автори підручника «Сучасна українська літературна мова» (1969) за редакцією І. Білодіда детально аналізують семантику прийменника *о*, а саме вказують на те, що зі знахідним відмінком досліджувана мовна одиниця вказує на межу якоїсь дії або на межу між двома предметами: загурчить дощ об землю, вони були сусіди тин об тин. У народно-розмовній мові зі знахідним відмінком прийменник вживається на означення предмета, що становить об'єкт думки, розмов, турбот тощо: Бога *о* дощ просити, у такому значенні прийменник *о* синонімічний до прийменника *про*. У цьому ж значенні прийменник *о* може вживатися і з місцевим відмінком, проте така конструкція застаріла, архаїзувалася, а в літературній мові використовується зі стилістичною метою: говорити ні об чім. Також з місцевим відмінком цей прийменник означає час: *о* тій самій порі [10: 492].

Автори посібника «Сучасна українська мова» за редакцією О. Пономарева [11: 200-207], монографії «Сучасна українська літературна мова» за редакцією А. Грищенка [13: 407-419], а також О. Безпояско, К. Городенська та В. Русанівський [12: 276-299], І. Вихованець та К. Городенська [14: 329-346] вказують лише на темпоральні відношення прийменника *о*.

Хоч у сучасній українській літературній мові прийменник *о* вживається активно лише в одному значенні (вживається при точному чи приблизному означенні години, коли відбувається дія), проте діалектне мовлення зберігає у собі значно ширшу функціональність досліджуваної одиниці. У «Словнику бойківських говірок» фіксуємо, що прийменник *о* вживається з місцевим відмінком та вказує на предмет думки (синонімічний до *про*), наприклад: *о* нас не забувайте, також вказує на приблизний час (синонімічний до *коло*, *під час*), наприклад: *О* ма́тц'і, або на засоби дії (синонімічний до *на*, *з*): ішо́у *о* па́лиц'і [16 (2: 3)].

Для лемківського говору характерною є конструкція прийменник *о* + іменник у місцевому або знахідному відмінках (*о* н'ім знайу, *о* два дни, *о* холоди, *о* кривих лабах) [17: 310].

«Словник західноукраїнських говірок» фіксує варіант *об*, який вживається у тому ж значенні, що й *про* [18 (2: 3)].

Отже прийменник *о* у текстах ЛСБ вживається зі знахідним та місцевим відмінками та виражає 6 типів семантичних відношень, а саме: зі знахідним відмінком (подаємо за частотою вживання) – об'єктні, означальні, причинові, мети, просторові, з місцевим – об'єктні, означальні, мети, часові та причинові відношення. 66% проаналізованих прийменникових конструкцій вживаються з місцевим відмінком. Основними семантичними відношеннями, які виражає прийменник *о* у текстах ЛСБ, є об'єктні, вони становлять 78% від загальної кількості прийменникових конструкцій. Більшість відношень, які ми зафіксували у текстах ЛСБ для сучасної української літературної мови є застарілими або діалектними. Нормативними є лише часові відношення (прийменник

о вказує на годину, коли відбувається дія). Кількісні відношення, які подані у «Словнику української мови» як діалектні, не вдалося виявити у текстах ЛСБ. Натомість у них зафіксовано відношення мети та причинові, яких словник не подає.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.)
// Львівський державний історичний архів, ф. 129, оп. 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник української мови: В 11 т. / [ред. кол. І.К. Білодід та ін]. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. V. – 840 с.
2. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / [гол. редкол. Л.Л. Гумецька]. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. II. – 591 с.
3. Смотрицький М. Граматика слов'янська [Електронний ресурс] / Мелетій Смотрицький ; підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. – Київ : Наукова думка, 1979. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm>.
4. Шашкевич Г. Мала граматика языка руского. – Відень : [б.в.], 1865. – 235 с.
5. Методична граматика української мови / уложили В. Коцовский і І. Огоновский. – Вінніпег : Накладом Української книгарні, 1894. – 98 с.
6. Сімович В. Граматика української мови : для самонавчання та в допомогу шкільній науці. – Київ – Лейпціг : Українська накладня, б.р. – 584 с.
7. Угрин-Безгрішний М., Лотоцький А. Коротка граматика української літературної мови. Рогатин – Львів : вид-во «Сині дзвіночки», 1937. – 112 с.
8. Синявський О. Норми української літературної мови. – Львів : Українське видавництво, 1941. – 363 с.
9. Ковалів П. Граматика української мови. – Мюнхен : [б. в.], 1946. – 148 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
11. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
12. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
13. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 3-є вид., доп. – К. : Вища шк., 2002. – 440 с.
14. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
15. Luts kay M. Grammatica Slavo-ruthena. – Budaе : Typis reg. universitatis pestiensis, 1830. – 176 s.
16. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч.2. – 516 с.
17. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

18. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. У 2 т. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т.2. – 458 с.

Матеріал надійшов до редколегії 15. 08. 2014 р.

О. Гайда, соискатель

Институт украиноведения имени Ивана Крипякевича
НАН Украины, Львов

ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДЛОГА О В ТЕКСТАХ XVI-XVII ВЕКА

(на матеріалі документів Львівського Ставропигийського братства)

В статье рассматривается семантическая структура предлога о украинского языка XVI–XVII века. Выяснено, что авторы грамматик в своих работах относят исследуемую языковую единицу к классу производных предлогов и указывают на ее широкую функциональность и сочетаемость с винительным и предложным падежами.

Ключевые слова: *предлог, семантическая структура, семантические отношения, грамматика, памятники украинского языка.*

О. Haida, postgraduate

Ivan Krypuyakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, Lviv

FUNCTIONING OF THE PREPOSITION O IN THE TEXTS OF THE XVI-XVII CENTURIES

(based on the documents of the Lviv Stauropegion Brotherhood)

The article deals with the semantic structure of the preposition o in Ukrainian language of the XVI–XVII centuries. It is emphasized that grammar authors referred the studied linguistic unit to the class of non-derivative prepositions and point to the wide functionality and compatibility with the accusative and locative cases.

Key words: *preposition, semantic structure, semantic relations, grammar, Ukrainian language historical writings.*